



УДК:801.8

Feruzaxon MURATKHODJAEVA,
Oriental universiteti dotsenti, PhD
E- mail: fmuratkhodjaeva@gmail.com

MILLIY MADANIYAT VA HISSIY LEKSIKA: KONSEPTUAL YONDASHUV

Annotatsiya

Mazkur maqolada milliy madaniyat va hissiy leksika o'rtasidagi uzviy bog'liqlik konseptual lingvistika nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Inson hissiyotlarining til vositasida ifodalanishi milliy tafakkur va madaniy an'analar bilan bevosita bog'liq ekanligi asoslab beriladi. Tadqiqot doirasida o'zbek tilidagi hissiy leksik birliklarning semantik ko'lam, ularning metaforik va assotsiativ xarakteri, xalqning dunyoqarashini aks ettiruvchi aspektlari chuqur o'rganiladi. Shuningdek, boshqa tillar bilan taqqoslovchi tahlil orqali o'zbek madaniyatiga xos emotsional konseptlar ajratib ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: Milliy madaniyat, hissiy leksika, konseptual yondashuv, til va tafakkur, kognitiv lingvistika, metafora, emotsional konsept, lingvokulturologiya, semantik maydon, o'zbek tili.

НАЦИОНАЛЬНАЯ КУЛЬТУРА И ЭМОЦИОНАЛЬНАЯ ЛЕКСИКА: КОНЦЕПТУАЛЬНЫЙ ПОДХОД

Аннотация

В данной статье анализируется взаимосвязь между национальной культурой и эмоциональной лексикой с точки зрения концептуальной лингвистики. Обосновывается, что вербализация человеческих эмоций посредством языка непосредственно связана с национальным менталитетом и культурными традициями. В рамках исследования подробно изучается семантический спектр эмоционально окрашенных лексических единиц в узбекском языке, их метафорический и ассоциативный характер, а также аспекты, отражающие народное мировоззрение. Кроме того, с помощью сопоставительного анализа с другими языками выделяются эмоциональные концепты, характерные для узбекской культуры.

Ключевые слова: Национальная культура, эмоциональная лексика, концептуальный подход, язык и мышление, когнитивная лингвистика, метафора, эмоциональный концепт, лингвokulturologiya, семантическое поле, узбекский язык.

NATIONAL CULTURE AND EMOTIONAL LEXIS: A CONCEPTUAL APPROACH

Annotation

This article analyzes the intrinsic relationship between national culture and emotional lexis from the perspective of conceptual linguistics. It substantiates the idea that the expression of human emotions through language is directly linked to national thinking and cultural traditions. The study explores the semantic scope of emotional lexical units in the Uzbek language, highlighting their metaphorical and associative nature, as well as their role in reflecting the worldview of the people. Furthermore, a comparative analysis with other languages is conducted to identify emotion-related concepts that are specific to Uzbek culture.

Key words: National culture, emotional lexis, conceptual approach, language and cognition, cognitive linguistics, metaphor, emotional concept, ethnolinguistics, semantic field, Uzbek language.

Kirish. Til – bu shunchaki aloqa vositasi emas, balki inson tafakkuri, ruhiy holati, dunyoni idrok etish shaklining ifodasidir. Ayniqsa, hissiy holatlarning til orqali ifodalanishi o'z ichiga chuqur madaniy, mental, psixologik qatlamlarni oladi. Har bir millatning o'ziga xos madaniy merosi, axloqiy meyorlari, diniy tasavvurlari va hayotiy qadriyatlarining uning tilidagi hissiy leksik birliklarda mujassam bo'ladi.

Masalan, o'zbek tilidagi "ko'ngil", "ruh", "dil", "g'am", "hars", "ko'ngil to'ldi", "qalbi ezildi" kabi iboralar xalqimizning emotsional dunyosini o'ziga xos tarzda ifodalaydi. Bu kabi birliklar orqali insonning ichki

olami, psixologik kechinmalari, axloqiy munosabatlari va ijtimoiy qadriyatlarini namoyon bo'ladi.

Maqolamizda hissiy leksika va milliy madaniyat o'rtasidagi o'zaro munosabatlar konseptual yondashuv asosida tahlil qilinadi. Konseptual yondashuv – bu til birliklarining nafaqat tashqi shakl va ma'nosini, balki ularning ichki kognitiv, assotsiativ va madaniy mazmunini o'rganishga yo'naltirilgan zamonaviy yondashuvdir.

Nazariy-metodologik asoslar. Konseptual lingvistika va lingvokulturologiya bugungi kunda tilshunoslikdagi eng ilg'or yondashuvlardan hisoblanadi.

Bu fanlar til orqali millatning dunyo manzarasi, psixologiyasi, mentaliteti, madaniy kodlarini o'rganishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi.

Taniqli tilshunos olim A. Vezhbitskaya o'z tadqiqotlarida har bir madaniyatning o'ziga xos emotsional konseptlari mavjudligini isbotlagan. Unga ko'ra, "happiness", "anger", "sadness" kabi umumiy emotsiyalar turli tillarda turlicha metaforik va semantik shakllarda ifodalanadi.

G. Lakoff va M. Jonson esa "Metaphors We Live By" asarida emotsional holatlarning ko'p hollarda metaforik tushunchalar orqali ifodalanishini ko'rsatadi. Masalan, "Anger is a hot fluid in a container" metaforasi ingliz tilida keng tarqalgan. O'zbek tilida esa bunday hissiy holatlar ko'proq "qaynab ketdi", "ichida portladi", "yuragi o'rtandi" kabi iboralar bilan ifodalanadi.

Milliy madaniyat va hissiy leksikaning shakllanishi. Milliy madaniyat — bu xalqning tarixiy tajribasi, urf-odatlar, diniy e'tiqodi, axloqiy qarashlari va jamoaviy munosabatlar tizimidan iborat. Bu qadriyatlar hissiy holatlarni ifodalovchi leksik birliklarning tanlanishiga, shakllanishiga va ishlatilishiga bevosita ta'sir qiladi.

O'zbek tilidagi emotsional konseptlar. Quyidagi hissiy konseptlar o'zbek madaniyatida asosiy o'rin egallaydi:

Ko'ngil — eng ko'p ishlatiladigan konseptlardan biri bo'lib, u shunchaki hissiyot emas, balki ruhiy, axloqiy, estetik holatni bildiradi.

Qalb — chuqur hissiyot, dard, muhabbat va mehrni bildiradi.

G'am — o'zbek madaniyatida ijobiy bo'lmagan, ammo izzatli sabr bilan qabul qilinadigan holat sifatida tasvirlanadi.

Shodlik / quvonch — ko'pincha jamoaviy kontekstda ishlatiladi, "xalq quvondi", "ota-onaning yuz-ko'zi yorishdi".

Konsept	O'zbek tili	Ingliz tili	Rus tili
Qo'rquv	Yuragi orqaga tortdi	His heart sank	Сердце ушло в пятки
Alam	Ich-ichidan yondi	It ate him up inside	Душа разрывалась
Quvonch	Yuragi yengil tortdi	His heart lifted	На душе стало легко
G'am	G'am tog'dek bosdi	Burdened by sorrow	Погрузился в печаль

Bu misollar shuni ko'rsatadiki, hissiy holatlarning lingvistik ifodasi universal bo'lishi mumkin, ammo ularning ifoda shakli va madaniy konnotatsiyasi har xil.

Milliy mentalitet va emotsional ifoda. O'zbek jamiyati an'anaviy jihatdan ekspressiyani tiyish, hissiyotlarni nazorat qilish, sabr qilish kabi qadriyatlarga asoslangan. Bu jamiyatdagi hissiy leksikaning metaforik, noaniq, to'g'ridan-to'g'ri bo'lmagan ifoda shakllariga olib kelgan.

Masalan:

O'zbeklar "yig'lamadi", deyish o'rniga "ko'ziga yosh keldi" deb aytadi.

Hissiy leksikadagi madaniy kodlar. Misollar:

"Ko'ngli cho'kdi" — depressiya holatini bildiradi, lekin jamiyatda bu holat muloyimlik bilan tasvirlanadi.

"Qalbi to'ldi", "ko'ngli to'ldi" — ba'zida quvonch, ba'zida esa alamdin yig'lash holatini bildiradi.

"Ichiga yutdi", "yuragini yedi" — o'zini tutish, jamiyatda emotsiyani ochiq ifodalamaslik, sabr qilish qadriyatiga ishora qiladi.

Semantik tahlil. Hissiy leksik birliklarning semantik ko'lamida juda keng bo'lib, ular quyidagi qatlamlarga bo'linadi:

Denotativ qatlam — asosiy, lug'aviy ma'no

Konnotativ qatlam — madaniy, emotsional qo'shimcha ma'no

Assotsiativ qatlam — xalqning tasavvurida uyg'otadigan obrazlar, holatlar

Metaforik qatlam — ko'chma ma'nolar orqali hissiyotning ifodalanishi

Masalan, "ko'ngli tushdi" degan ibora nafaqat ruhiy tushkunlik, balki umidsizlik, charchoq, qayg'u kabi turli hissiy holatlarni o'z ichiga oladi.

Frazeologizmlar va metaforalar. O'zbek tilida hissiy holatlar ko'pincha frazeologik birliklar orqali ifodalanadi:

"Qayg'u tog'dek bosdi"

"Yuragi orqaga tortdi"

"Dilida g'am yotibdi"

Bu frazeologizmlar orqali emotsiya obrazlashtiriladi, vizual manzaraga aylantiriladi va u tushunarli, seziladigan bo'ladi.

4. Taqqoslovchi tahlil: O'zbek va boshqa tillardagi emotsional konseptlar

Quyida bir nechta hissiy birliklar asosida qiyosiy tahlil keltirilgan:

"U yig'ladi" o'rniga "ko'ngli to'ldi", "dilini bosdi" degan yumshatilgan ifodalar ishlatiladi.

Bu esa tilning madaniy filtri orqali ishlashini ko'rsatadi.

Xulosa. Milliy madaniyat va hissiy leksika o'rtasidagi o'zaro munosabatni konseptual yondashuv asosida o'rganish tilshunoslikda yangi ilmiy paradigmaning shakllanishiga xizmat qilmoqda. Ushbu maqolada keltirilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, til orqali ifodalanadigan har bir hissiy holat nafaqat shaxsiy kechinmaning aksidir, balki jamiyatning tarixiy, madaniy, diniy va psixologik tajribasi mahsulidir.

O'zbek tilida hissiy holatlarni ifodalovchi leksik birliklar – masalan, "ko'ngli cho'kdi", "qalbi to'ldi", "yuragi orqaga tortdi", "g'am bosdi" kabi iboralar – o'zbek xalqining ruhiy dunyosi, axloqiy qarashlari va ijtimoiy munosabatlariga mos ravishda shakllanadi. Bu kabi birliklar faqatgina lug'aviy ma'no bilan cheklanib qolmay, ular orqali xalqning konseptual dunyo manzarasi namoyon bo'ladi. Shuningdek, ularning metaforik, assotsiativ, konnotativ qatlamlari orqali tilning ichki ma'naviy boyligi aniqlanadi.

Maqolada ko'rsatib o'tilganidek, hissiy leksika madaniyat bilan bevosita bog'liq bo'lib, millat mentalitetining uzviy tarkibiy qismidir. Madaniyatga xos axloqiy mezonlar, masalan, hissiyotlarni boshqarish, sabr qilish, ochiq ekspressiyani cheklash kabi qadriyatlar bevosita tilga ham o'z aksini beradi. O'zbek tilidagi ko'plab emotsional birliklar noaniq, obrazli va yumshatilgan ifodalar orqali kechinmalarni yetkazadi. Bu esa xalq tafakkurining nozik va murakkab tabiatidan dalolat beradi.

Taqqoslovchi tahlil esa shuni ko'rsatdiki, har bir til va madaniyatda emotsiyalar turlicha ifodalanadi, ularning metaforik bazasi va semantik strukturalari ham farqlidir. Bu farqlar emotsional konseptlarning universalligini inkor qilmaydi, balki ularning milliy-lokallashgan tafsirlarini ochib beradi.

Ushbu tadqiqot konseptual yondashuv asosida til, madaniyat va hissiyot o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlashga katta hissa qo'shadi. Bu yondashuv yordamida lingvistik birliklarning chuqur semantik tuzilmasi, ularning madaniy konnotatsiyalari va kommunikativ vazifalari aniqlanadi.

Kelgusidagi ilmiy izlanishlar uchun quyidagi yo'nalishlar tavsiya etiladi:

O'zbek tilida emotsional leksik birliklarning genderni xos xususiyatlarini tahlil qilish;

Hissiy leksikaning badiiy adabiyotdagi ifodasini konseptual jihatdan o'rganish;

Multimodal (ya'ni, nutq, jest, intonatsiya, mimika) vositalar orqali hissiy holatlarning milliy ifodasini tadqiq etish;

O'zbek tilidagi hissiy konseptlarni eksperimental lingvistika usullari orqali testdan o'tkazish (psixolingvistik yondashuv);

Emotsional metaforalarning madaniyatlararo tarjimasini bilan bog'liq qiyinchiliklarni tahlil qilish.

Xulosa qilib aytganda, hissiy leksika va milliy madaniyatning o'zaro aloqasi tilshunoslikda chuqur izlanishni talab qiladigan murakkab, ammo nihoyatda muhim soha bo'lib, bu boradagi konseptual yondashuvlar ilmiy-tadqiqot salohiyatini yanada oshiradi.

ADABIYOTLAR

1. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press.
2. Wierzbicka, A. (1999). *Emotions Across Languages and Cultures*. Cambridge University Press.
3. Kubryakova, E.S. (2004). *Yazyk i znanie*. Moskva: Slavyanskaya Kul'tura.
4. Sharipov, N. (2018). *Til va madaniyat: lingvokulturologik yondashuvlar*. Toshkent: Fan.
5. Muratkhojaeva, F. X. (2022). Cognitive-semantic analysis of the meanings of words and phrases in English and Uzbek and their translation problems. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(6), 385-387.
6. Muratkhojaeva, F. X. (2022). Linguistic definition of conversion as a method of formation of words and phrases in English linguistics. *Confrencea*, 2(2), 61-64.
7. Азимбаева, Д. А. (2019). Инновации и перспективы в изучении языка в современной системе образования. *NovaInfo. Ru*, (109), 73-74.
8. Murodkhojaeva, F. (2022). Cognitive-semantic analysis of words and word combinations and their expression in translated texts. *Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities*, 12(7), 55-58.
9. Муратходжаева, Ф. Х. (2019). Трудности перевода английских фразеологических единиц на узбекский язык. *NovaInfo. Ru*, (109), 39-41.
10. Axmedova, M. (2020). "O'zbek tilida emotsional birliklarning konseptual tahlili", *Filologiya masalalari*, №3.
11. Tokarev, S.A. (2000). *Etnolingvistika i kultura*. Moskva: Nauka.
12. Safarov, B. (2022). "Ko'ngil" konsepti asosida hissiy leksikaning tahlili. *O'zbek tili va adabiyoti*, №1.